Кримінальне право та криминологія

УДК 343.432

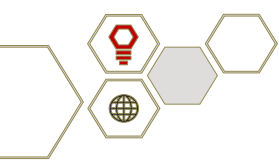
DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18783915>**Загальносоціальні заходи запобігання насильницькому зникненню****Лель Віктор Пилипович,**

аспірант Державного податкового університету, Україна,

<https://orcid.org/0009-0009-0771-4691>**Прийнято: 09.02.2026 | Опубліковано: 26.02.2026**

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-правове та криминологічне дослідження загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню як одній із найбільш небезпечних форм грубого порушення прав людини. Обґрунтовано, що насильницьке зникнення має багатовимірну правову природу, оскільки посягає одночасно на право на життя, свободу та особисту недоторканність, заборону катувань, право на справедливий суд і правосуб'єктність особи. Наголошено, що в умовах збройного конфлікту, тимчасової окупації частини території держави та ослаблення інституційного контролю ризику вчинення таких діянь істотно зростають, що зумовлює необхідність формування системної державної політики їх попередження.

На підставі аналізу міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, визначено зміст поняття «насильницьке зникнення» та окреслено його ключові ознаки. Доведено, що поряд із кримінально-правовою протидією особливого значення набувають саме загальносоціальні заходи, спрямовані на усунення детермінант цього явища. Розкрито сутність загальносоціального запобігання як системи політичних, правових, соціально-економічних,

інституційних, освітніх та інформаційних заходів, спрямованих на формування безпечного соціального середовища, зміцнення демократичних інститутів і забезпечення верховенства права. Проаналізовано їх зміст та механізми реалізації в умовах сучасних викликів для України. Аргументовано, що ефективність запобігання насильницьким зникненням безпосередньо залежить від рівня прозорості діяльності органів державної влади, наявності дієвого парламентського й громадського контролю, незалежності судової влади, функціонування національного превентивного механізму та розвитку громадянського суспільства.

Сформульовано висновок про те, що загальносоціальні заходи мають фундаментальний характер у системі протидії насильницьким зникненням, оскільки створюють базові гарантії недопущення системних порушень прав людини. Обґрунтовано необхідність інтегрованого підходу до формування державної політики України у цій сфері з урахуванням умов збройної агресії та потреб післяконфліктної відбудови.

Ключові слова: насильницьке зникнення, загальносоціальне запобігання, права людини, державна політика, верховенство права, міжнародні стандарти, збройний конфлікт, громадянське суспільство.

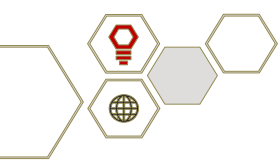
General social measures to prevent forced disappearance

Viktor Lel,

Postgraduate student of the State Tax University

<https://orcid.org/0009-0009-0771-4691>

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical, legal and criminological study of general social measures to prevent forced disappearance as one of the most dangerous forms of gross violation of human rights. It is substantiated that forced disappearance has a multidimensional legal nature, since it simultaneously encroaches on the right to life, freedom and personal integrity, the

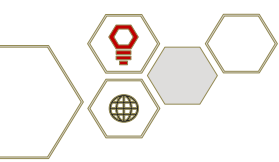

prohibition of torture, the right to a fair trial and the legal personality of a person. It is emphasized that in conditions of armed conflict, temporary occupation of part of the state territory and weakening of institutional control, the risks of committing such acts increase significantly, which necessitates the formation of a systematic state policy to prevent them.

Based on the analysis of international legal standards, in particular the provisions of the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, the content of the concept of "enforced disappearance" is determined and its key features are outlined. It is proven that, along with criminal legal countermeasures, general social measures aimed at eliminating the determinants of this phenomenon are of particular importance. The essence of general social prevention is revealed as a system of political, legal, socio-economic, institutional, educational and informational measures aimed at forming a safe social environment, strengthening democratic institutions and ensuring the rule of law. Their content and mechanisms of implementation in the context of modern challenges for Ukraine are analyzed. It is argued that the effectiveness of preventing enforced disappearances directly depends on the level of transparency of the activities of state authorities, the availability of effective parliamentary and public control, the independence of the judiciary, the functioning of the national preventive mechanism and the development of civil society.

The conclusion is formulated that general social measures are fundamental in the system of combating enforced disappearances, as they create basic guarantees of preventing systemic violations of human rights. The need for an integrated approach to the formation of state policy of Ukraine in this area is substantiated, taking into account the conditions of armed aggression and the needs of post-conflict reconstruction.

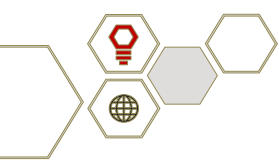
Keywords: enforced disappearance, general social prevention, human rights, state policy, rule of law, international standards, armed conflict, civil society.

Постановка проблеми. Насильницьке зникнення як соціально небезпечне явище та грубе порушення прав людини посідає особливе місце серед міжнародних злочинів і серйозних правопорушень, що підривають основи правової держави та демократичного суспільства. Його небезпека полягає не лише у протиправному позбавленні особи свободи, а й у подальшому приховуванні інформації про долю та місцезнаходження зниклої особи, що фактично позбавляє її правового захисту та створює тривалий стан правової невизначеності для членів сім'ї й суспільства загалом. Такі діяння супроводжуються множинними порушеннями фундаментальних прав і свобод, зокрема права на життя, заборони катувань і жорстокого поводження, права на ефективний засіб юридичного захисту.

Особливої актуальності проблема насильницьких зникнень набуває в умовах збройного конфлікту, політичної нестабільності, надзвичайних правових режимів та ослаблення державного контролю за діяльністю силових структур. Саме в таких умовах зростає ризик зловживання владними повноваженнями, застосування незаконних практик позбавлення свободи, функціонування неофіційних місць несвободи та фактичної безкарності винних осіб. Для України ця проблема має не лише теоретичне, а й виразне практичне значення у зв'язку з тривалою збройною агресією, тимчасовою окупацією частини території та значною кількістю осіб, які вважаються зниклими безвісти за особливих обставин.

Незважаючи на наявність міжнародно-правових зобов'язань держав щодо запобігання насильницьким зникненням та притягнення винних до відповідальності, практика свідчить про обмеженість суто кримінально-правових механізмів у протидії цьому явищу. Реагування постфактум, навіть за умови ефективного розслідування, не здатне усунути глибинні соціальні, політичні та інституційні причини, що сприяють вчиненню насильницьких зникнень. У зв'язку з цим актуалізується необхідність переходу від виключно

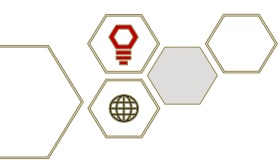
репресивної моделі протидії до комплексної превентивної політики, у межах якої ключове місце посідають загальносоціальні заходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий науковий доробок у дослідження проблематики загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню належить вітчизняним ученим, які здійснили комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів цієї сфери, а саме: В. В. Василевич, Є. М. Войтович, О. О. Володіна, Н. Гриценко, О. М. Джужа, О. В. Денисюк, І. О. Зінченко, М. В. Єрошкін, Л. В. Кабанець, О. К. Марін, О. С. Наумова, О. Одегов, К. Оробець, М. І. Панов, А. С. Політова, Я. А. Соколова, Д. М. Тичина, В. Ю. Цвікі та інші.

Проблематика запобігання насильницьким зникненням досліджується у межах міжнародного права людини, кримінального права, кримінології та теорії держави і права. Значну увагу приділено питанням криміналізації, міжнародної відповідальності держави, юрисдикції міжнародних судових органів. Водночас питання загальносоціальних заходів профілактики насильницьких зникнень залишається недостатньо систематизованим, особливо в контексті сучасних викликів для України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемним залишається питання належної інституціоналізації системи загальносоціального запобігання насильницьким зникненням. Відсутність чітко вибудованої та скоординованої державної політики, недостатній рівень міжвідомчої взаємодії, фрагментарність нормативного регулювання, обмежені можливості громадського контролю та низький рівень правової культури населення негативно впливають на ефективність превентивних механізмів. Крім того, в умовах воєнного стану виникає небезпека звуження гарантій прав людини під приводом міркувань безпеки, що потребує особливо виваженого правового підходу.

Важливою проблемою є також недостатня розробленість у науковій літературі саме загальносоціального виміру запобігання насильницьким

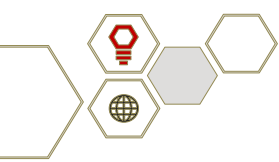

зникненням. Більшість досліджень зосереджуються на питаннях криміналізації, кваліфікації та відповідальності, тоді як системний аналіз політичних, соціально-економічних, освітніх та інформаційних чинників залишається другорядним. Це зумовлює потребу у комплексному міждисциплінарному підході, який поєднує положення кримінології, теорії держави і права, конституційного та міжнародного права.

Отже, актуальність дослідження загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню зумовлена необхідністю наукового обґрунтування превентивної складової державної політики у сфері захисту прав людини, визначення ефективних механізмів усунення причин і умов цього явища та адаптації міжнародних стандартів до національних реалій України. Саме розроблення й упровадження системи загальносоціального запобігання здатне створити належні правові та соціальні гарантії недопущення насильницьких зникнень як системного явища та сприяти зміцненню довіри суспільства до державних інститутів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) є визначення змісту та системи загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню, а також обґрунтування їх ролі у формуванні ефективної державної політики у сфері захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, насильницьке зникнення означає арешт, затримання, викрадення або будь-яку іншу форму позбавлення свободи, здійснену представниками держави або особами чи групами осіб, що діють з дозволу, підтримки чи за мовчазної згоди держави, за якою слідує відмова визнати факт позбавлення свободи або приховування долі чи місцезнаходження зниклої особи [1]. Соціальна небезпека насильницького зникнення полягає в його латентності, системності та здатності створювати атмосферу страху в суспільстві. Воно підриває довіру

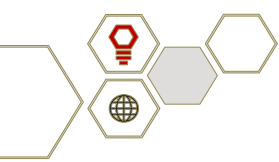

до державних інститутів, руйнує принцип верховенства права та становить серйозну загрозу демократичному розвитку.

У кримінології загальносоціальне запобігання розглядається як система соціально-економічних, політичних, правових та культурно-виховних заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин і умов злочинності загалом або окремих її проявів [2, с. 145-146]. На відміну від спеціально-кримінологічних заходів, що мають вузькоспрямований характер, загальносоціальні заходи орієнтовані на формування безпечного соціального середовища, зміцнення інститутів демократії та забезпечення поваги до прав людини [3, с. 159-160].

Розглядаючи систему загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню, слід зазначити, що вона становить багаторівневий, комплексний механізм впливу на соціальні, політичні, правові та інституційні чинники, які зумовлюють можливість виникнення й поширення цього небезпечного явища [4, с. 125-126]. На відміну від спеціально-кримінологічних заходів, що спрямовані на безпосереднє реагування на вже вчинені злочини або осіб із підвищеним ризиком їх учинення, загальносоціальні заходи мають стратегічний, превентивний характер і орієнтовані на формування безпечного, правового та демократичного соціального середовища [5, с. 131-132]. У структурному вимірі система таких заходів охоплює кілька взаємопов'язаних блоків:

1. Політико-управлінські заходи. Політична організація держави є базовим фактором, що визначає рівень захисту прав людини. У демократичній правовій державі ризик насильницьких зникнень суттєво знижується завдяки: реальному функціонуванню принципу поділу влади; незалежності судової гілки влади; підзвітності органів виконавчої влади; наявності ефективного парламентського контролю за сектором безпеки й оборони; дієвих механізмів громадського контролю. Важливе значення має забезпечення прозорості діяльності правоохоронних органів, недопущення концентрації повноважень

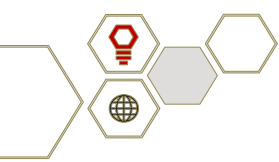

без належних механізмів стримувань і противаг, а також чітке нормативне визначення компетенції органів, уповноважених на застосування заходів примусу [6, с. 130-131].

2. *Правові заходи.* Правовий компонент загальносоціальної профілактики передбачає створення системи гарантій, які мінімізують можливість незаконного позбавлення свободи та приховування інформації про місцезнаходження особи. До таких заходів належать: імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство; чітка регламентація процедур затримання, тримання під вартою та реєстрації осіб; функціонування єдиних державних реєстрів затриманих і зниклих безвісти; забезпечення невідкладного доступу до адвоката та повідомлення родичів; ефективні механізми судового контролю за обмеженням свободи. Особливу роль відіграє належна криміналізація насильницького зникнення та узгодженість кримінального, кримінального процесуального та адміністративного законодавства [7, с. 172-173].

3. *Інституційні заходи.* Ефективність загальносоціального запобігання значною мірою залежить від функціонування спеціалізованих та контрольних інституцій. До них належать: органи парламентського контролю; інститут Уповноваженого з прав людини; національний превентивний механізм; органи досудового розслідування та прокуратури; судові органи; спеціалізовані підрозділи з розслідування воєнних злочинів. Інституційний блок передбачає не лише формальне існування відповідних органів, а й їх кадрову спроможність, належне фінансування, технічне забезпечення та незалежність від політичного впливу [8, с. 136-137].

4. *Соціально-економічні заходи.* Соціально-економічні умови прямо впливають на стан дотримання прав людини. Збройний конфлікт, економічна нестабільність, масове переміщення населення, безробіття та маргіналізація окремих соціальних груп створюють підвищені ризики порушень. До соціально-економічних заходів запобігання належать: зменшення соціальної

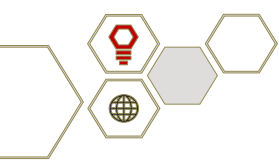

нерівності; підтримка внутрішньо переміщених осіб; програми реабілітації та реінтеграції постраждалих; соціальний захист сімей зниклих безвісти; відновлення інфраструктури на деокупованих територіях. Стабільність соціального середовища та доступ громадян до базових соціальних гарантій сприяють зниженню рівня соціальної напруги й недопущенню системних порушень

5. *Освітні та професійно-підготовчі заходи.* Формування правової культури є стратегічною умовою попередження насильницьких зникнень. У цьому контексті важливими є: інтеграція прав людини до навчальних програм; системна підготовка та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів; навчання стандартам документування випадків незаконного позбавлення свободи; формування професійної етики та стандартів поведінки службовців. Професійна правосвідомість посадових осіб істотно впливає на недопущення зловживань владою [9, с. 162-163].

6. *Інформаційні та комунікаційні заходи.* Інформаційна відкритість та прозорість діяльності органів державної влади сприяють запобіганню приховуванню фактів незаконного затримання. До цього блоку належать: функціонування публічних реєстрів; доступ громадськості до інформації; підтримка діяльності правозахисних організацій; медіакампанії щодо неприпустимості насильницьких зникнень; цифровізація процесів обліку осіб. Розвиток електронних систем реєстрації мінімізує можливості маніпуляцій і фальсифікацій [10, с. 196-197].

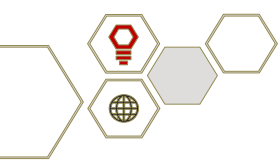
7. *Міжнародно-правові заходи.* Важливим елементом системи є міжнародне співробітництво, яке передбачає: виконання міжнародних зобов'язань; взаємодію з міжнародними моніторинговими органами; участь у міжнародних механізмах розслідування; обмін досвідом і технічною допомогою. Міжнародний контроль та кооперація підвищують рівень підзвітності держави й зміцнюють гарантії дотримання прав людини [11, с. 146].

Таким чином, система загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню є цілісним, багатокomпонентним механізмом, у межах якого кожен елемент взаємодіє з іншими та посилює їх ефективність [12, с. 115-116]. Її результативність залежить від узгодженості державної політики, належного нормативного регулювання, інституційної спроможності органів влади та активності громадянського суспільства. Лише комплексне поєднання політичних, правових, соціально-економічних, освітніх, інформаційних і міжнародних заходів здатне створити надійні гарантії недопущення насильницьких зникнень як системного явища та забезпечити реальний захист прав і свобод людини в умовах сучасних викликів [13, с. 115-116].

Система загальносоціальних заходів запобігання насильницькому зникненню становить багаторівневий, комплексний механізм впливу на соціальні, політичні, правові та інституційні чинники, які зумовлюють можливість виникнення й поширення цього небезпечного явища [14, с. 26]. На відміну від спеціально-кримінологічних заходів, що спрямовані на безпосереднє реагування на вже вчинені злочини або осіб із підвищеним ризиком їх учинення, загальносоціальні заходи мають стратегічний, превентивний характер і орієнтовані на формування безпечного, правового та демократичного соціального середовища [15, с. 102-103].

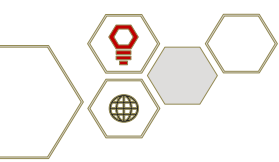
Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що насильницьке зникнення є одним із найтяжчих та найнебезпечніших порушень прав людини, яке має комплексний, системний характер і виходить за межі окремого кримінально-правового делікту. Його суспільна небезпека зумовлюється поєднанням незаконного позбавлення свободи, приховування інформації про долю особи та фактичного виведення її з-під правового захисту, що водночас завдає глибокої шкоди членам сім'ї зниклої особи, підриває довіру до державних інститутів і створює атмосферу страху в суспільстві. У зв'язку з цим протидія насильницьким зникненням не може

обмежуватися виключно кримінально-правовими засобами реагування, а потребує системного превентивного підходу.

Обґрунтовано, що загальносоціальні заходи запобігання насильницькому зникненню становлять фундаментальний рівень профілактики, спрямований на усунення або мінімізацію соціальних, політичних, правових та інституційних детермінант цього явища. Їх значення полягає у формуванні такого суспільного середовища, в якому системні порушення прав людини стають неможливими або вкрай ускладненими. Саме загальносоціальне запобігання створює передумови для ефективного функціонування спеціально-кримінологічних і кримінально-правових механізмів. Встановлено, що ключовими складовими системи загальносоціального запобігання є політичні, правові, соціально-економічні, інституційні, освітні та інформаційні заходи. Демократичний характер політичного режиму, реальне забезпечення принципу поділу влади, незалежність судової влади та ефективний парламентський і громадський контроль за діяльністю силових структур істотно знижують ризики безкарності та зловживань, які є передумовами насильницьких зникнень. Водночас формальне існування таких механізмів без їх реального наповнення не забезпечує належного рівня захисту прав людини.

Соціально-економічні чинники розглянуто як важливий елемент загальносоціальної профілактики, оскільки соціальна нестабільність, маргіналізація окремих груп населення та наслідки збройного конфлікту створюють сприятливе середовище для масових порушень прав людини. У цьому контексті доведено необхідність реалізації програм соціальної підтримки, реінтеграції осіб, які постраждали від незаконного позбавлення свободи, а також підтримки сімей зниклих безвісти як складової гуманітарної та правозахисної політики держави. Окремо підкреслено значення освітніх та інформаційних заходів, спрямованих на формування високого рівня правової культури населення та професійної правосвідомості працівників

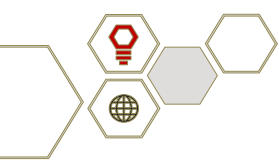

правоохоронних органів. Системна правова освіта, підготовка кадрів відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини, а також активна діяльність громадянського суспільства й засобів масової інформації сприяють запобіганню толерантності до практик насильницьких зникнень.

З урахуванням умов збройної агресії проти України зроблено висновок про необхідність інтегрованого підходу до формування та реалізації загальносоціальної політики запобігання насильницьким зникненням, який поєднує національні та міжнародні механізми, інструменти перехідного правосуддя та післяконфліктної відбудови. Реалізація такої політики має на меті не лише протидію окремим злочинним проявам, а й відновлення довіри до держави, утвердження принципу верховенства права та забезпечення сталого демократичного розвитку. Таким чином, загальносоціальні заходи запобігання насильницькому зникненню слід розглядати як ключовий елемент комплексної системи захисту прав людини, без ефективного функціонування якого неможливе ані попередження системних порушень, ані забезпечення невідворотності відповідальності за вчинені злочини.

Список використаних джерел

1. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : прийнята резолюцією 61/177 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2006р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54.
2. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. та ін. Кримінологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
3. Денисюк О.В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис...докт. філос.: Київ, 2023. 225 с.
4. Марін О. К. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення за кримінальним правом України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 72. С. 122-130.
5. Кабанець Л. В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі

або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь. 2019. 205 с.

6. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ... доктора філософії. Київ. 2021. 276 с.

7. Єрошкін М. В. Межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. Том 2. 2019. С. 170-174.

8. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2017. 245 с.

9. Панов М. І., Зінченко І. О., Володіна О. О. Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. Панова М. І. Харків : Право, 2019. 378 с.

10. Одегов О., Гриценко Н. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. В. Щербаченка / ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2018. 64 с.

11. Оробець К. Військова злочинність : проблема вивчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 145-147.

12. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів. 2017. 240 с.

13. Соколова Я. А. Розслідування викрадення людини : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2010. 229 с.

14. Насильницькі зникнення в Україні та зникнення безвісти під час воєнного конфлікту на сході України в 2014-2018 рр. Харків : 2018. 48 с.

15. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антощук А. А. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини: монографія. Київ: 2022. 177 с.